

Aleksandr Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie*, Tom I-II-III, Almatı 2002, 1083 s. - 2011, 1801 s.

Kıpçak Yazılı Mirası eserini hazırlayan Prof. Dr. Aleksandr Nikolayeviç Garkevets 1947 yılında tarım uzmanı Nikolay Aleksiyeviç Garkavets ve öğretmen Darya Garkavets'in çocukları olarak Ukrayna'nın Donetsk şehrinde dünyaya gelmiştir.

Eğitim hayatına Ukrayna'da devam eden Garkavets, 1970 yılında Harkov Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Ukrayna Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuştur. 1972-1975 yılları arasında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü tarafından gönderildiği SSCB Bilimler Akademisi Doğubilimi Enstitüsü'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. "Konvergentsiya Armyano-Kıpçakskogo Yazıka k Slavyanskim v Usloviyah Subordinativnogo Dvuyazıçiya Ego Nositeley v g. Kamenets-Podolskom XVI- XVII yy." adlı doktora tezini savunarak başarıyla mezun olmuştur.

1987 yılında SSCB Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsünde "Razvitiye Struktury Turkskih Yazıkov v İnoyazıçnom Okrujenii(Na Materiale Urumskogo i Armyano- Kıpçakskogo Yazıkov)" adlı tezini savunarak akademik çalışmalarına başarıyla devam etmiştir.¹

Akademik görevlerinin yanında bazı dergi ve gazetelerde de önemli görevlerde bulunmuştur. Ayrıca 1994-2000 yılları arasında Kazakistan Cumhuriyeti Meclisinde milletvekilliği görevi de yapmıştır.

Akademik yaşamı boyunca Türkoloji için çalışmış, karşılaştığı tüm dil malzemesini toplayıp arşivlemiştir. Özellikle Urumlar ve Urumca, Kıpçaklar ve Kıpçakça, Kırım Tatarları ve Kırım Tatarcası alanındaki çalışmaları ve birikimi Türkoloji açısından eşsiz çalışmalardır.

Bu yazıda tanıtımını yapacağımız eser üç ciltlik bir külliyyattır. *Kıpçak Yazılı Mirası* adıyla anılan bu eser Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi için hazırlanmış katalog, metinler ve sözlükten ibaret oldukça hacimli ve kapsamlı bir çalışmadır.

¹ Mustafa Said Arslan, *Aleksandr Nikolayevic Garkavets'in Hayatı, Eserleri ve Türkoloji'ye Katkıları*, Manas Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2013.

16. ve 17. yüzyıllarda esas olarak bugünkü Batı Ukrayna bölgesinde şekillenen Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesine ait Ermeni harfleriyle kaleme alınmış eserler tarihi Kıpçak Türkçesinin kollarından birini oluşturan kaynaklar olması bakımından çok değerlidir. Yazma olarak oluşturulmuş eserlerin dil özellikleri ve söz varlığı ait olduğu dönemi ve dilimizin diğer dillerle ilişkilerini ortaya koyması bakımından kıymetlidir. Farklı bir alfabeyle kaleme alınmış olması da imlâ özellikleri açısından hem dönemine hem de Türkçeye ışık tutmuştur.

Kıpçak Yazılı Mirası adlı çalışmanın birinci cildi olan bu kitap, 2002 yılında Kazakistan Ulusal Bilimler Akademisi, Çokan Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, Uluslararası Avrasya Araştırmaları, Deşti Kıpçak Merkezi bünyesinde basılmıştır. Eser 1084 sayfadan ibaret bir katalog çalışmasıdır. Metin, örnekleri dışında Rusça olarak kaleme alınmıştır.

Eserin kapağındaki künyede birinci cildin 1993 yılında Kiev’de Ermeni- Kıpçak Elyazmaları Kataloğu adıyla basıldığı gösterilmektedir.

Kitap oldukça uzun ve hacimli bir önsözle başlamaktadır. Önsöz Türkçe tercümesiyle “Kıpçakça konuşan, yazan ve dua eden gizemli Ukraynalı Ermeniler 400 yıl önce dünyadaki ilk Kıpçakça kitabı basmışlardır.”² ibaresiyle başlıklandırılmıştır. Daha sonra Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin tarihçesi anlatılmış ve yazılı kaynaklar değerlendirilmiştir.

Eserde sırasıyla Avusturya, Ermenistan, İtalya, Hollanda, Polonya, Romanya, Rusya, Ukrayna ve Fransa bölüm başlıklarıyla bu ülkelerin kütüphanelerindeki ve arşivlerindeki yazmalar sıralanmıştır. Yazmaların bazılarında ulaşılamamış olsa da daha önceki çalışmalara dayandırılarak onlar da katalogda yerini almıştır.

Her bir eser için kütüphane kaydı verilmiştir. Peşinden ait olduğu yıllar, yazıldığı diller, bu eserler üzerinde daha önce yapılmış çalışmalar gösterilmiştir. Eserin kağıt boyutu ve sayfa sayısı ile tavsifi yapılmış, eğer varsa metin örneği de konmuştur. Fakat metin örnekleri tıpkıbasım olarak değil çeviri yazıya aktarılarak okuyucuya sunulmuştur.

Katalogdaki metinler 1618 yılında basılmış ilk Kıpçakça kitabın yanısıra 16. ve 17. yüzyıllara ait 109 elyazmasından müteşekkildir. Bunlar: 3 vakayiname; 5 Zebur; Havari Pavel’in mektupları; 8 dua kitabı; 2 azizin hayat hikayeleri; 3 kanun kitabı; mahkeme tutanakları; teoloji, uzay, kimya, tıp gibi alanlara ait eserler, takvimler, kişisel belgeler ve bu dönemin el yazması sözlükleridir.

Bu eser Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi yazma eserlerinin kopyalarının dağınık olarak buldukları kütüphanelerden arşivlemek suretiyle toplanması ve özenli bir şekilde sıralanmasıyla oluşturulmuş yıllarca süren meşakkatli bir çalışmanın ürünüdür.

Kıpçak Yazılı Mirası külliyatının ikinci cildi bir metinler kitabıdır. Metinler sırasıyla: Karayca Dua Kitabı; Codeks Comanicus, Teolog Livov’lu Anton’un vaazları, Ermenice İncil için Kıpçakça Sözlükler, Ermenice Zebur için Kıpçakça Sözlük, dilbilgisi, teoloji ve felsefe alanında yazılmış Ermenice- Kıpçakça kitaplarıdır.

² Aleksandr Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie*, Cilt I, Almatı 2007.

Kitabın iç kapağında Aziz Pavlus’un Vaazları’ndan alınmış bu not yer almaktadır: “Yer, haysı ki içsä yamğurnu köp kez yağgan üsnä anıñ da toğursa bitiş faydalı alarga, ne üçün ki işlädilər, yöpsünür algışını Tenridän (İnsanlar çalışıp toprağı işlerlerse, toprak da her yağan yağmurun suyunu içip onlara faydalı ürünler verir, insanlar da Tanrının nimetine kavuşmuş olurlar.)”

Yazar, bu ciltte yer alan Karayca Dua Kitabı ve Codeks Comanicus’u iki büyük anıt olarak değerlendirir.³ Garkavets, Türkçenin yazılı tarihi için önemli bir kaynak olarak gördüğü Codeks Comanicus’un çok iyi incelenmediğini de önsözde belirtmektedir. Kendisinin bu kaynak üzerinde kapsamlı bir çalışma yaptığını ve yakın bir zamanda yeni bir yayının hazırlığı içinde olduğunu bildirmektedir.

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesine ait pek çok metni transkripsiyonlu olarak ortaya koyan Garkavets’in sözlük çalışmaları da oldukça önemlidir. Sözlükçülük alanındaki başarısında en önemli etken, alana ait neredeyse tüm metinleri taramasının yanında bahsedilen coğrafyada konuşulan Türkçe, Ukrainece, Lehçe ve başka pek çok dile de okuryazar derecesinde hâkim olmasıdır.

Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie Tom, Cilt III, Kıpçakskiy Slovar da bir sözlük çalışmasıdır. İlk olarak Türkçe tercüme ismiyle *Kıpçak Yazılı Mirası* çalışmasının üçüncü cildi olarak hazırlanan sözlük 2010 yılında Almatı’da yayınlanmıştır. Aynı eser 2011 yılında ayrı basım olarak ve sadece *Kıpçakskiy Slovar* adıyla gözden geçirilerek tekrar yayınlanmıştır.

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin yazma eserlerinin kopyaları buldukları kütüphanelerden ve arşivlerden toplanmış, tüm eserler taranmış, bu malzemelerden hareketle birinci ve ikinci ciltler hazırlanmıştır. Daha sonra üçüncü cilt olan sözlük meydana getirilmiştir.

Sözlük 1800 sayfadan ibarettir. Metinlerin imlâsı ve transkripsiyon sisteminin açıklandığı bir önsözle başlar. Önsözde metinlerin okunmasına ait bazı hususiyetlere de değinilmiştir. Transkripsiyon sistemi şöyle bir listeye gösterilmiştir:

a (â) **ä** **ą** **ā** **bc** (ç, ć, č) **č** (č) **d** **dz** **e** (e) **ę** **fg** **ɣ** **hi** (i) **ï** (ə) **jk** (k') **χ** **l** **m** **n** **ŋ** **o** (ô, ɔ) **öp** (p') **qr** (ɾ) **s** (ś) **t** (t') **u** (û) **ü** **v** **w** **y** **z** (z') **ž** **ž**

Sözlüğün söz varlığı eserlerde geçen semboller ve açıklama bilgileriyle başlar, daha sonra Türkçenin alfabe düzenine uygun olarak madde başları sıralanmıştır.

+ хаç. (арм. [խաչ] крест, крестик – пишется в качестве подписи новоприбывшими армянами_ армянофонами, греками и пр., не умеющими писать по_армяно_кыпчакски, а также в виде маркера; **Perik Mixitar / Mxitar oglu Zamosca şähärlisi... Men Perik Mxitar oglu, iş ki bilmän yazma, užit ettim pan Gabrielni Kaprus oglun, ki atimni benim yazgay, da men yazdim xolum bila vlasniy bu xaçni: men Prik Mixitar oglu: + Ven1788: 62r** Перик, сын Мхитара, мещанин Замостья... я, Перик, сын Мхитара, поскольку не умею писать, использовал пана Габриэля, сына Капруса, чтобы он написал мое имя, а я собственноручно написал этот крест: я, Перик, сын Мхитара:

³ Aleksandr Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie Tom*, Cilt II, Almatı 2007.

Madde başları Latin kökenli transkripsiyon harfleriyle, açıklamalarsa Rusça olarak verilmiştir. Her madde başının yanında kapsamlı bir etimolojik açıklama bulunmaktadır. Çok dilli bu coğrafyada sözcüğün hangi dilden alındığını bilmek güç olacağından coğrafyanın hâkim dilleri Türkçe, Lehçe, Ukraincede var olan tüm kullanımları yazılmıştır.

abas (укр. абат, пол. abat, лат. abbas) аббат; **abas da atli Kolunban** и аббат по имени Колунбан; ср. **abati, apa, appa**

dolvat (~kâ, ~tä; ~lâirindän) (n. dowlat < a.) богатство, достаток, материальные блага, власть; см. **Dovlat**

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere sözcüğün metinlerde geçen tüm kullanımına ait ekler listesi de parantez içinde sıralanmıştır. Sözcüklerin ekleriyle verilmesi dönemin özelliklerine vakıf olmak açısından çok faydalıdır. Dönemin ünlü ve ünsüz uyumları, imlâ hususiyetleri açısından dikkate değer bir bölümdür.

Ayrıca dilin kökeni de kısaltmalarla mutlaka açıklanmıştır. Peşinden sözcüğün türü söylenmiş ve anlamı Rusça olarak verilmiştir. Anamlardan sonra metinlerden örnek cümleler alınmış ve onların da Rusça tercümeleri mutlaka verilmiştir.

Latince ibareler ve sözcük grupları diğer madde başlarından ayrılсын diye italik harflerle verilmiş ve yanına Rusça anlamı da italik olarak yazılmıştır.

***a dextris** лат. справа, по правую сторону, на правой стороне*

Kişi adları, yer adları, terimler de kökenleri ve anlamları açısından ele alınıp ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Aynı sözcüğün farklı kullanımları birbirine gönderme yaparak açıklanmıştır.

Kişi Adı:

Nuridzan (n. nur-i dzan 'свет души') и. с. Нуриджан

Yer Adı:

Leva (арм. Լեւոնք р. н. от Լեւ) геогр. Львов; см. **Пев, Пов, Ivovskiy**

Пев см. **Пов**

Пов (~, ~nuñ, ~da, ~dan, ~dän, ~ga, ~gä), **Пев** (укр. Львів, р. п. Львова < притяж. Левів, Львів ‘принадлежащий Льву Галицкому’) геогр. Львов – столица Галицкой земли,

галицкого, а затем Галицко_Волынского княжества, центр совр. Львовской

боласти, Украина; **Пов kamen** львовский камень (мера), см. **kamen**; **Dzenug sinari...**

Пов xabax çixartın Svatiy Yan tibindan ActKP 15:61 супруга Дзедуга... из

Святоянского предмес_тья Львова; **Marcin Šot Plov predmistasinan** ActKP17: 41

Марцин Шот из Львовского предместья **Fenka / Femko Zaharçänka Krakov**

xabaxindan Plovnun ActKP12: 101 Фенька / Фемко Захарченко из Краковских ворот

Львова; **Plev šähärinä** в городе Львове; **Yana boldu Ulu Kazimir, xaysi ki**

Povnuñ ulu xalasin da kiçi xalasin yasadi, da çovradagi murlarni yasadi Затем был Казимир Великий, который построил Большой Львовский замок и Малый Львовский замок, и построил вокруг каменные стены; **Пов yarmakina, svatiy Yagnicykada** ДГрун: 51 на Львовскую ярмарку, в праздник святой Агнессы; ср. **Leva, Ivovski**

Terim:

Sargawak и. с. Саргавак (Диакон); **Sargawak vartabed // Jovhannes Sargawak vartabed**

вартабед Йованнес Саргавак – блаженный вартабед Ованес, или Иоанн Саргавак

(вост. Саркаваг, 1045-1129), армянский богослов и философ

Sözlük yukarıda belirtmeye çalıştığımız tüm bu nitelikleri göz önüne alındığında ansiklopedik sözlük olarak değerlendirilebilir. Büyük zahmetlerle hazırladığı sözlüğünde Prof. Dr. Aleksandr Garkevets tüm sözcüklerin Ermeni harfli yazılışlarını da madde başına ilâve etseydi kullanıcı açısından eksiksiz olurdu kanaatindeyim.

Kendinden önce hazırlanmış Gregoryan muhiti Kıpçak Türkçesi alanına ait sözlük ve diğer sözlük çalışmalarıyla kıyaslandığında hem kapsamlı hem de bilimsel ve objektif bir bakış açısıyla hazırlanmış önemli ve alandaki boşluğu doldurucu nitelikte bir çalışmadır. Sözlüğün bir an önce Rusçadan Türkiye Türkçesine tercüme edilmesi faydalı bir çalışma olacaktır.

Ebru ÇETİN MİLCİ

